

GLOBALIZATION AND INTRADUCTIBILITY**Corina Bozedeau, Assist. Prof., PhD, "Petru Maior" University of Târgu-Mureș**

Abstract: That the plurality of languages is far from being reduced to the pluralities of designations and that languages, even the closest ones, are not superposable, is already a truism. In an epoch in which, under the effect of globalization, the practice of translations is widely spread, the attention given to referential and connotative equivalence brings back into discussion the gap of emotional reactions caused by apparently equivalent terms and thus restates the pertinence of this exercise under certain circumstances. Even if contextual disambiguation allows readers to decipher the diverse semantic connotations of a word or expressions in the source language, the possibilities offered by the linguistic segments of the target-language sometimes present the risk of producing, by translation, the homogenization and impoverishment of the discourse.

Keywords: translation, globalization, referential equivalence, connotative equivalence.

Traducerea însoțește permanent interacțiunile umane, în special în epoca globalizării care a intensificat aceste raporturi, fiind principalul mijloc de răspândire a informației și a culturii. Într-o lume în care mecanismele financiare, economice, tehnologice au atras o pretinsă abolire a frontierelor, resimțită inclusiv în sistemele de comunicare și în dialogul culturilor, traducerea repune în discuție ideea de uniformizare, atașată adesea fenomenului globalizării. Amploarea pe care au cunoscut-o în ultimele decenii studiile de traductologie, n-a făcut decât să amplifice diversele problematice aferente acestei științe, care continuă să graviteze în jurul eternelor antinomii, fidelitate/trădare, traductibilitate / intraductibilitate.

Dacă o cultură se definește ca un ansamblu de caractere de excepții identitare, rezultă că fiecare limbă, împreună cu posibilitățile sale expresive, se înscrie într-un anume context cultural, social sau geografic, de unde și non-coincidența câmpurilor semantice aferente vocabularului diverselor limbi. Plecând de aici, există, pe de o parte, cercetători și traducători care consideră că totul poate fi redat în orice limbă, în baza unei viziuni universaliste a limbajului uman. De exemplu, Eugène Nida (1964), susține ideea traductibilității oricărui text, deoarece ceea ce reunește umanitatea are o dimensiune mai mare de ceea ce o separă. Pe de altă parte, unii cercetători susțin că apartenența culturală a unui lexic îl face intraductibil, traducerea devenind o permanentă tensiune între două reprezentări diferite ale realității. E vorba, în fond, de o opoziție între posibilitatea unei traduceri complete sau parțiale, intraductibilitatea absolută fiind contrazisă de însăși practicile traductive.

O idee larg răspândită și acceptată astăzi e aceea că sensul unui mesaj lingvistic se constituie la întâlnirea dintre conținutul semantic și contextele extralingvistice (situaționale, sociale, culturale, istorice - Ladmiral, 1979) și că modul de exprimare, întreaga arhitectură lingvistică, derivă dintr-un raport cu experiența directă și realitatea înconjurătoare. Se știe însă că pluralitatea limbilor nu reprezintă o pluralitate de desemnări a unui lucru, căci limbile nu sunt perfect superpozabile, așa cum arată și Barbara Cassin (2011:25), citându-l, între alții, pe Jacques Lacan care afirmase că „une langue [...] n'est rien de plus que l'intégrale des équivoques que son histoire y a laissé persister” (cf. Cassin, 2011:27).

Privită din această perspectivă, traducerea nu reprezintă doar reducerea diferențelor prin căutarea echivalențelor (Cordonnier, 1995), ci și acceptarea elementului străin ca un aspect inevitabil al relației dintre două limbi și culturi. Dificultatea în găsirea unor echivalenți în limba țintă și necesarul împrumut al termenului străin, intervine în cazul existenței unor cuvinte specifice unei anumite culturi, absente din cultura receptoare (cum ar

fi numele anumitor instituții, elemente culinare, articole vestimentare, concepte abstracte, jocuri de sau expresiile idiomatice) sau în cazul existenței unor concepte comune mai multor comunități lingvistice, dar având conotații diferite în fiecare dintre limbi. Însă nu doar cuvintele, prin polisemia lor, pun problema unor diferențe conceptuale, ci și sintaxa sau rețelele terminologice, așa cum reiese, în privința conceptelor filozofice, și din volumul editat de Barbara Cassin, *Vocabulaire européen des philosophies. Dictionnaire des intraduisibles* (2004).

Traducerea elementelor lingvistice strict atașate unei realități culturale presupune mai întâi identificarea unităților de conținut și dezambiguizarea lor contextuală, descifrarea diverselor conotații semantice, precum și posibilitățile expresive oferite de segmentele lingvistice ale limbii-țintă care riscă uneori să producă prin traducere un efect de omogenizare și sărăcire a discursului. Plecând de la delimitarea și descifrarea realității la care face trimitere un anumit termen, traducătorul caută diverse strategii de „negociere” (Eco, 2008:18) pentru a spune „cam același lucru” și pentru a ajunge la cel mai bun „compromis” în transferul sensului.

Așa cum am menționat anterior, cultura unui grup uman, practicile și ritualurile sale, realitățile istorice și geografice determină și structura lexicului acelei limbi, iar strategiile de transfer lingvistic pot fi multiple, de la împrumut la adaptare și chiar transpoziție, însoțită de o anumită explicitare prin intermediul parafraselor sau notelor de subsol. O astfel de situație întâlnim, de exemplu, în recenta traducere din limba română în limba franceză a romanului lui George Arion *Cible royale (Nesfârșita zi de ieri, în original)* unde traducătorul francez reportează termeni precum „Securitate” sau transpune unele cuvinte adaptându-le grafiei din limba țintă, „minériades”; de asemenea, explică în paratext termeni gastronomici din cultura română („mămaligă”, „mici”, „sarmale”), toponime („Prout”, transcris în franceză în așa fel încât să redea sonoritatea din limba română) sau ritualuri, ca salutul ortodox cu ocazia Paștelui, precum și obiceiurile ce însoțesc această sărbătoare religioasă. Însă, așa cum remarcă și Georgiana Lungu-Badea (2004:113), abundența comentariilor și a notelor traducătorului privind realitățile extralingvistice, care intervin mai ales în cazul unei decalaj semnificativ între cultura sursă și cea țintă, poate constitui în egală măsură un element facilitator al înțelegerii, dar și un obstacol, riscând fragmenta lecturii.

Aparent expresia unei cunoașteri universale, expresiile idiomatice sunt în realitate puternic ancorate în istoria culturală a unui popor, ca manifestare a gândirii sale, reprezentând parametri esențiali în receptarea unei opere. Dată fiind fixitatea lexicală a acestora, traducerea apare ca un paradox și se bazează pe principiul non-literalității, acordând totuși un rol important raportului care există, cel mai adesea, între sunet și sens. Traducerea unor astfel de expresii trebuie să se înscrie în exigența de fidelitate față de stilul autorului, astfel că procedeele de traducere vor urma gradul lor de metaforizare prin transpunere, adaptare sau recreere. Traducătorul va alege o echivalență din limba țintă, înlocuind jocul de cuvinte original printr-un altul, mergând chiar până la alegerea unei alte expresii idiomatice, dacă aceasta corespunde în mai mare măsură posibilităților expresive ale limbii țintă și reușește să producă același impact asupra culturii receptoare. În plus, așa cum remarcă și Josiane Podeur (2010), în situațiile în care există echivalențe idiomatice, traducătorul trebuie să fie totuși atent dacă acestea se încadrează în același registru lexical. Pe de altă parte, în cazul elementelor de sens sau de formă strict ancorate într-o limbă (jocurile de cuvinte, calambururile, etc.) pierdute inevitabil în traducere, traducătorul poate recurge la compensare, un procedeu prin care acestea sunt transmise în textul tradus prin alte metode și în alte locuri decât cel original, astfel încât sensul pierdut într-o parte a textului să fie recuperat într-alta, pentru a păstra tonalitatea de ansamblu a textului-sursă.

Într-o epocă supusă uniformizării, chiar și la nivel lingvistic, dialectele se supun cel mai puțin procesului de standardizare a unei limbi și depășesc problema echivalenței și a

fidelității în traducere, fiind expresia unei „duble alterități” (Bruneaud-Wheal, 2010:1). Având un caracter mai degrabă oral, acestea au o extraordinară fluiditate, dar și o polisemie internă, iar traducerea lor necesită un efort de reconstituire a contextului social și situațional pentru a reda sensul și, pe cât posibil, unele sonorități specifice limbii sursă. Chiar dacă traducerea unui dialect din textul sursă printr-un dialect din limba țintă se poate dovedi viabilă, ca în cazul limbajului popular din regiunea Velay, folosit pentru transpunerea limbajului popular din zona Olteniei prezent în mare parte în ciclul *La Liliaci* de Marin Sorescu (cf. Ciodaru, 2011), redarea acestor particularități lingvistice se dovedește de cele mai multe ori nesatisfăcătoare, deoarece se pierde elementul esențial, și anume culoarea locală. Deși numeroase luări de poziție, teoretice și practice, proclamă preminența sensului asupra formelor stilistice (printre alții, Eugène Nida), în cazul dialectelor, trecerea dintr-o limbă în alta se transformă astfel într-un discurs paralel discursului inițial, fiecare purtând particularitățile sistemului lingvistic căruia îi aparține.

Se poate întâmpla ca termenul dintr-un dialect să facă trimitere la o unitate de conținut inexistentă în alte limbi, ceea ce ridică serioase dificultăți traducătorilor. Umberto Eco (2008:40) prezintă cazul unui cuvânt prezent în dialectul său natal, „scarnebiè”, și a verbului derivat de aici, „scarnebbiare”, pentru a indica un fenomen atmosferic care nu e doar ceață sau brumă, nu e nici ploaie, ci o burniță deasă, care întunecă imaginea și taie perspectiva. În această situație, simplul report al termenului ar risca să facă incertă înțelegerea în limba țintă, iar transpunerea poate fi făcută doar dacă există o realitate comparabilă în cultura receptoare.

Pe lângă astfel de culturile, născute din particularități de natură geografică, unele cuvinte și expresii legate de organizarea regimului politic, sistemului educațional, juridic, etc. nu se pretează unui report sistematic, deoarece și-ar pierde specificitatea, reprezentarea conceptuală nefiind aceeași. De exemplu, transcodarea unui termen precum „Grande Ecole” într-un text în limba română realizează implicit transferul cultural, însă intenția autorului poate să scape destinatarului traducerii deoarece, fiind vorba de o situație specifică sistemului de învățământ francez, înțelegerea nu poate fi facilitată de un „bagaj cognitiv universal” (Badea, 2004:113). „Negocierea” traducătorului va viza transferul esențialului prin păstrarea termenului și explicitarea sa, în funcție de tipologia textului țintă (științific, cu exigența preciziei sau literar, cu riscul unei infidelități stilistice), dar și de datele situației de comunicare.

Soluțiile traductive de report, împrumut sau adaptare depind de porozitatea culturii receptoare, intraductibilitatea în astfel de situații fiind considerată de unii teoreticieni relativă. Astfel, Pierre Berenger-Biscaye (1991:IX) consideră că în spatele cuvintelor se află întotdeauna imagini vizuale, care sunt un fel de semnificanți secundari și care trec dintr-o limbă în alta acolo unde cuvintele nu reușesc să o facă. De altfel, nici granițele culturale sau ideologice nu mai sunt la fel de nete ca altădată, iar medierea interlingvistică pe care o reprezintă traducerea devine tentativa de stabilire a unui sens comun, plecând de la semne lingvistice diferite.

Însă nu doar elementele culturale pun problema absenței unei echivalențe, ci și decalajul reacțiilor emotive provocate de termeni aparent sinonimi; astfel, așa cum remarca și Umberto Eco, termenul „père” din limba franceză și „padre” din limba italiană, nu sunt perfect sinonime și, deși există o echivalență referențială între „John’s daddy” și „John’s father”, „le père de John” sau „il papà di John” echivalența conotativă poate fi diferită, și poate fi dată de context sau de originea și evoluția acestor cuvinte.

Este și cazul apelativelor ca marcă a relaționării, atunci când nu sunt alăturate numelor proprii, și nu marchează un raport ceremonios între persoane. De exemplu, apelativele „Monsieur”, „Madame”, „Mademoiselle” din limba franceză, respectiv „Domnule”, „Doamnă”, „Domnișoară” din limba română, când nu sunt alăturate unui nume

propriu, își corespund în funcția lor vocativă, însă în limba franceză utilizarea apelativului în formule de genul „Oui Madame”, ține de un automatism verbal convențional, traducerea lui în limba română putându-se limita la formula simplificată, „da”.

Stabilirea unei relații de identitate între două unități de sens din limbi diferite ține așadar de încărcătura lor semantică și de singularitatea lor culturală. Soluționarea rezistenței la traducere este necesară pentru a depăși viziunile etnocentriste și instaurarea deschiderii spre anumite valori ideologice. Totuși, căutarea forțată a unor similitudini, uniformizarea excesivă, mai ales prin modelul monolingv al limbii engleze, din rațiuni de transmitere a informațiilor de ordin științific sau cultural, riscă uneori să afecteze marca identitară și diversitatea culturală. Traducerea trebuie să rămână un mijloc de transmitere a informației, însă niciodată un scop în sine, iar recontextualizarea trebuie să țină cont de diferențele ineluctabile între cultura sursă și cea receptoare. Mediarea lingvistică ar trebui să găsească un spațiu comun de reprezentare a diferențelor, să integreze la nivel global specificitățile locale, tot așa cum nivelul local se îmbogățește cu aporturile sistemului global; așa cum arăta și Humboldt, limbajul se manifestă în realitate doar ca multiplicitate, înțelegând că diferența dintre limbi, iar această diferență prelucrează, uneori în mod decisiv, ceea ce credem că ține de universalitate, și anume ideile sau conceptele.

Bibliografie selectivă:

- BALLARD Michel, *Versus, la version réfléchie*, Paris, Ophrys, 2003.
- BALLARD Michel, „L'appelatif en traduction”, în *Revue des lettres et de traduction*, Kaslik, nr. 6/2000, p. 51-71.
- BISCAYE Pierre-Berenger, *Klee pour la poésie, Parcimonieusement garni de feuilles*, Bordeaux, Presses Universitaires de Bordeaux, 1991.
- BRUNEAUD-WHEAL Karen, *La traduction : un processus de standardisation*, disponibil on-line pe <http://www.l3.ulg.ac.be/colloquetraduction2010/textes/bruneaud.pdf>.
- CASSIN Barbara, „Intraduisible et mondialisation” în Oustinoff, Michel (ed.), *Traduction et mondialisation*, Paris, CNRS Editions, 2011.
- CIODARU Ioana, „Traductibilitate vs. Intraductibilitate dans la poésie de Marin Sorescu” în *Studii de gramatică contrastivă*, Editura Universității Pitești, nr. 16/2011, p. 93-100.
- CASSIN Barbara, *Vocabulaire européen des philosophies. Dictionnaire des intraduisibles*, Paris, Le Robert / Le Seuil, 2004.
- CORDONNIER Jean-Louis, *Traduction et culture*, Didier, Paris, 1995.
- ECO Umberto, *A spune cam același lucru. Experiențe de traducere*, Iași, Polirom, traducere în limba română de Laszlo Alexandru, 2008.
- LADMIRAL Jean-René, *Traduire: théorèmes pour la traduction*, Paris, Payot, 1979.
- LUNGU-BADEA Georgiana, *Teoria culturilor, teoria traducerii*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2004.
- MOISE Judit, STEFAN Liana, „L'Intraductibilité – une fatalité?”, în *Revue Internationale d'Etudes en Langues Modernes Appliquées*, Cluj-Napoca, Risoprint, nr. 2/2009, coord. Izabella Badiu.
- NIDA Eugène, *Toward a science of Translating*, Leyde, Brill, 1964.
- OUSTINOFF Michel (ed.), *Traduction et mondialisation*, Paris, CNRS Editions, 2011.
- PODEUR Josiane, „Traduttore traditore : de la possibilité de traduire les expressions figées en littérature”, în *Stéréotypes en langage et en discours, Revue Interdisciplinaire „Textes et contextes”*, no. 5/2010.